

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De eerste stappen

Een psychoanalytisch geïnspireerd preventieproject voor allochtone ouders en hun jonge kinderen

PATRICK MEURS, GÜL JULLIAN & NICOLE VliegEN

We behandelen in deze bijdrage een vorm van toegepaste psychoanalyse — de preventieve ontwikkelingsbegeleiding — waarin ruimte wordt gemaakt voor ontmoeting en spel, ontvangst en gesprek. Deze vorm van psychoanalytisch werk is geïnspireerd door Dolto's idee van de psychoanalytische ontmoetings- en spreekruimte voor ouders. In het project richten we ons vooral op de vragen van kansarme allochtone ouders over de ontwikkeling, opvoeding en toekomst van hun kinderen.

We stellen eerst de theoretische achtergronden van het programma voor en bespreken de basisprincipes. Vervolgens concretiseren we de psychoanalytisch geïnspireerde methode, die ruimte biedt voor het intrapsychische werk dat nodig is om een situatie van etnische minderheidsstatus en armoede te overzien, te hanteren of te overstijgen. Deze werkvorm heeft aandacht voor de gehechtheidsgeschiedenis die de achtergrond vormt voor actuele vragen over de vroege moeder-kindrelatie. In de migratie is die gehechtheids-geschiedenis vaak een specifiek verhaal. Ten slotte worden de algemene methoden en principes op een cultuursensitieve wijze aangepast aan de multi-etnische achtergrond van de doelgroep van kansarme gezinnen.

¶ *Basisprincipes*

Het evenwicht tussen gerichtheid op integratie en gehechtheid aan oorsprong is voor allochtone ouders van eminent belang. In de begeleiding van hun ouderschap en hun ontwikkeling hebben we vooral oog voor de risico's en kwetsbaarheden, hun ambities en hun doelstellingen waar een preventief aanbod kan bij aansluiten. De vragen waarmee allochtone ouders naar een dergelijk preventieproject komen, zijn zeer divers. We geven enkele voor-

beelden, waarvan het eerste in het vervolg van dit artikel als illustratie uitgewerkt wordt.

EEN VOORBEELD

Nermin, een achtentwintigjarige Turkse moeder, komt voor het eerst naar de ontmoetingsgroep op het ogenblik dat Dilara, haar tweede kind, acht maanden is. Ze hoopte met dit kind haar huwelijk te redden, maar kwam na de geboorte in een draaikolk van gevoelens terecht en leerde drie maanden later, in de periode dat haar echtgenoot het huis verliet, een andere partner kennen waarmee ze onmiddellijk een nieuw leven had willen beginnen. Ze is ongerust dat ze haar baby tekortdoet omdat ze zo veel met zichzelf bezig is. Haar nieuwe partner — een nog kinderloze neef die pas in België verblijft — ziet een hersamengesteld gezin wel zitten. Het oudste kind, Nargül, een meisje van acht jaar, ligt echter dwars. Zij is jaloers, verwenst het zusje en laat de moeder geen nieuwe start toe. Nargül zou daarom, aldus moeder, beter terug naar Turkije kunnen gaan om daar door een tante opgevoed te worden. Dat de oudste dochter dagelijks over de vader spreekt, is voor moeder een bijkomend pijnlijk probleem.

Op het ogenblik dat moeder zich tot *De eerste stappen* wendt, heeft ze tegelijkertijd het plan om weer weg te trekken, nieuwe kansen tegemoet. Dit idee wordt ook gevoed door de kritiek die ze in de Turkse wijk ondervindt. Scheiding wordt er weinig aanvaard. De oudste dochter voelt de bui hangen en protesteert heftig; ze uit de gedachte liever dood te zijn. Moeder wil dat we hieraan werken met Nargül.

Redouan, een vierjarige Marokkaanse jongen, wordt door zijn Berberse moeder naar de ontmoetingsgroep gebracht vanwege taalproblemen. Ook tekenen en spelen ontwikkelen zich bij hem niet zoals verwacht. Moeder is vijf jaar geleden op vierendertigjarige leeftijd naar België gestuurd, nadat zij kinderloos bleef en door haar eerste echtgenoot verstoet was. Haar huidige echtgenoot heeft zijn eerste huwelijkspartner verloren door overlijden. Hij is een tweeënvijftigjarige arbeider die evenmin kinderen had uit zijn eerste huwelijk. De moeder van Redouan zegt dat wij wel zullen weten hoe we haar kind kunnen helpen spreken.

Zerife is een zesentwintigjarige Koerdische Iraanse moeder die op de vlucht samen met haar echtgenoot en éénjarige zoon, Furkan, drie dagen in een donkere truck doorbracht. Opdat Furkan hen onderweg niet zou verraden, hadden de ouders hem sterke slaapmiddelen gegeven. Furkan is sinds de aankomst in België panisch van angst, slaapt slecht, verdraagt geen duisternis en steekt alles in de mond. Moeder is ondertussen hoogzwanger van haar tweede kind en vreest dat ze het kind niet zal kunnen

laten opgroeien. Bij de echografie had de arts iets gezegd over 'klein van gestalte'.

Moeder kan haar universitaire diploma hier niet te gelde maken. Haar echtgenoot is werkloos, het gezin blijft in het ongewisse over de officiële erkenning als vluchteling. Zerife komt naar de groep met vragen over Furkans angsten en met haar zorgen over de vroege band met haar tweede kind.

Christa is een Grieks-Cypriotische van achttentwintig jaar die met haar dochtertje Irina van zes maanden naar de ontmoetingsgroep komt omdat ze in België nog maar weinig mensen kent. Ze vreest dat haar dochtertje te weinig sociaal is om straks naar de crèche of de kleuterschool te gaan. De Turkse moeders vragen haar of ze als Cypriotische niet bang is voor hen. Ze antwoordt dat ze zich migrant tussen de andere migranten voelt en dat de eenzaamheid in de migratie hen wellicht meer verbindt dan dat godsdienstige verschillen en oorlogsverleden hen scheiden. De Turkse moeders beamen dit; ze praten over de eenzaamheid in de migratie.

Elke initiële vraag van deze moeders creëert een opening. De vraag wordt allereerst in een context geplaatst en opgenomen in een veld van betekenissen. Vanuit deze initiële openheid kan vervolgens over de aanmeldingsvraag gedacht en gesproken worden. Zo worden de deelnemers zich vaak voor het eerst bewust van het specifieke van het preventieaanbod. Mede door het *psychoanalytisch luisteren* krijgen ze ook toegang tot hun verlangen. Vervolgens gebruiken de moeders het kader door er elementen over hun levensgeschiedenis in naar voren te brengen waardoor actuele knelpunten in een ander perspectief komen te staan. De oorsprong of de herkomst wordt vanaf nu explicieter verwoord, interculturele en intergenerationele verbanden worden gelegd en materiële objecten uit de cultuur van herkomst krijgen in de ontmoetingsruimte een plaats. Daarna wordt vanuit die 'andere' oorsprong en vanuit de actuele biculturele identiteit op een nieuwe wijze naar de toekomst gekeken.

Een eerste cirkel van verleden-heden-toekomst is rond. Aspecten van de oorsprong — herkomst, migratiegeschiedenis, gehechtheidsgeschiedenis — hebben een andere plaats gekregen, de keuzes in het hier-en-nu gebeuren op een meer doordachte wijze en de toekomst krijgt een andere kleur. Verdere integratie wordt mogelijk vanuit een beter evenwicht van oorsprongsgehechtheid en toekomstgerichtheid.

ouderschap in een multiculturele leefwereld Rond de geboorte van een kind komt de moeder tijdelijk in een specifieke psychische toestand terecht. Winnicott (1956) noemde het de 'primary maternal preoccupation' en Stern (1995) de 'motherhood constellation'. Deze toestand omvat

een unieke reflectie over ouderschap, intergenerationele gehechtheid, oorsprongs- en toekomstgerichtheid, gezinsrelaties en identiteit. De diverse vormen van migratie hebben een specifieke invloed op de moederschapscenarië. Moeders uit de klassieke migrantenstromen, zoals Nermin, lopen het risico tijdens de zorg voor hun pasgeborene onverwacht geconfronteerd te worden met 'ghosts in the nursery' (Fraiberg e.a. 1975), spoken uit de tijd toen zij nog kind waren en hun ouders om economische redenen zagen migreren. Deze moeders dienen vooral geholpen te worden bij het onderkennen van een vroegere gehechtheidsgebeurtenis waar gevoelens van onveiligheid deel van uitmaken, aangezien de eigen ouders soms gedurende een groot deel van het jaar onbereikbaar ver weg waren. Het was niet ongewoon om de kinderen ginds aan de zorg van tantes, zussen of nichten toe te vertrouwen. Sommige van deze kinderen kregen de nodige zorg, maar misten hun ouders; anderen waren het 'mondje te veel' om te voeden en voelden zich in hun bestaan bedreigd. Kwamen de kinderen toch mee, dan zagen ze in de eerste jaren hoezeer hun ouders bezig waren om zelf eerst weer een evenwicht op te bouwen. Deze onverwerkte geschiedenissen blijven goed verborgen tot deze kinderen zelf ouders worden van de volgende generatie en deze gehechtheidsgebeurtenis vraagt om verteld te worden.

Zo wil Nermin met haar tweede dochter niet de problemen herhalen die ze met haar oudste heeft. Op de vraag of een oudste dochter — zij was zelf ook de oudste dochter in haar gezin van herkomst — soms een lastige positie heeft, brengt ze een niet te stuiten verhaal. Toen haar moeder haar man naar België volgde bleef Nermin achter bij een tante die niet naar haar omkeek. Nermin beseft nu plots dat ze haar oudste dochter — onbewust — had willen aandoen wat haar vroeger was aangedaan. Nermin kan niet stoppen met het vertellen van deze gebeurtenis. Ze zou liefst van al, vanuit de positieve band met de tweede dochter, de kindertijd met de oudste overdoen. Moederschap staat nu duidelijk meer op de voorgrond dan de nieuwe partnerrelatie. Nermin gaat ook tijdelijk weer inwonen bij haar ouders, eerder dan zelf een nieuwe behuizing te zoeken. Ze zoekt opnieuw werk en wil in de toekomst weer een eigen appartement, omdat ze een aantal zaken tussen haar ouders ook wel duidelijker ziet. De stap terug naar de ouders is een tijdelijke oplossing die ruimte biedt om de toekomst beter te kunnen plannen en terug te kijken naar de eigen levensgebeurtenis en de migratiegebeurtenis van de familie.

ONTWIKKELING IN EEN MULTICULTURELE LEEFWERELD In een multiculturele samenleving ontwikkelen kinderen zich in steeds diversere sociaal-culturele en gezinsverbanden, een situatie die in de analytische literatuur door Emde en Spicer (2000) omschreven is met het concept 'development in

the midst of variation». Gezinstsystemen zijn zeer divers samengesteld terwijl migraties en globalisering ervoor zorgen dat steeds meer kinderen en ouders elders gaan leven. Waar een economische migrant uit de jaren zestig en zeventig het risico liep «tussen twee stoelen (culturen) te vallen» of «conflictueus heen en weer geslingerd te worden tussen twee culturen», loopt de nieuwe migrant in de huidige wereldwijde globalisering het risico nergens nog een betrouwbare stoel aan te treffen.

Bovendien komt het risico of de stress van de migratie meestal niet alleen. Hoewel armoede en lage sociaal-economische status niet alleen bij migranten of minderheden voorkomen toont demografisch onderzoek dat de armoede vaker *gekleurd* dan *blank* is.

Om de ontwikkelingskansen voor jonge allochtone kinderen te optimaliseren bieden we een ontmoetingsruimte die open staat voor een grote etnische diversiteit. Deze ruimte beoogt een draagvlak en een houvast te bieden in een omgeving die vijandig en onvoorspelbaar is, mede door de geringe overheidsinvestering en de taalbarrière.

Chronische ambivalentie over toenadering tot de bredere samenleving en afwijzing van door de overheid opgezette programma's zijn factoren die de toegankelijkheid en effectiviteit van preventieprojecten in deze doelgroep verkleinen. Een complementair psychoanalytisch antwoord op hun verlangen naar transformatie én hun ambivalentie of weerstand hiertegenover is belangrijk.

VERSCHIL IN MIGRATIEGOLVEN — VERSCHIL IN PSYCHODYNAMIEK

Enerzijds kan worden gesteld dat migratie haar eigen dynamiek kent die gelijk is voor alle migratiegolven. Garza-Guerrero (1974) bespreekt de herstructurering van het ego in een situatie van cultuurschok. Grinberg en Grinberg (1989) hebben het over het verwerken van gemis en verlies in de migratie. Een niet verwerkte migratie dreigt in een volgende generatie zijn tol te eisen (Moro e.a. 1989). Achterdocht en problemen met zelfwaardering ten gevolge van racisme, trauma en maatschappelijke achterstelling worden besproken door Kareem en Littlewood (1992). Het zoeken van een evenwicht tussen oorsprongs- en toekomstgerichtheid alsook processen van separatie-individuele in een andere culturele leefwereld beschrijven Akhtar (1999) en Meurs en Cluckers (1999).

Anderzijds zijn er belangrijke verschilpunten tussen de diverse golven van migratie. De klassieke migratie is vooral een zaak van mannen; de vrouwen en kinderen kwamen pas nadien, als de man eenmaal de ruimte voor gezinshereniging gecreëerd had, hoe precair die ruimte soms ook was. De nieuwe migraties zijn vrouwelijker, individueler en jonger dan de traditionele migraties. Het gaat eerder om individuele projecten, minder gedragen vanuit maatschappelijke of gezinsprojecten of vanuit internationale akkoorden. De

moderne migratie wordt soms georganiseerd door gespecialiseerde netwerken of mensenhandelaars. Vaak zoeken verschillende gezinsleden apart hun weg in het Westen, in de hoop dat één van hen ergens voet aan de grond krijgt of dat ze minstens niet allen gelijktijdig uitgewezen kunnen worden. Onder tussen leeft een aantal van hen zonder of met valse documenten of in de illegaliteit, van waaruit eventuele zwangerschappen, bevallingen en vroeg ouderschap onbegeleid blijven.

Interventie heeft in deze verschillende migratiegolven ook verschillende doelen. Bij traditionele migrantengroepen is een goede ontwikkeling van de kinderen en maatschappelijke participatie van de gezinnen een belangrijke doelstelling, die aansluit bij het verlangen van de migranten. In dat verlangen stoten ze op allerlei barrières: tekort aan vaardigheden of innerlijke conflicten, structureel maatschappelijke barrières, zowel vanuit de autochtone meerderheid als de eigen religieuze gemeenschap. Het denken over deze barrières en conflicten alsook het leren omgaan met moeilijke maatschappelijke posities is uiterst belangrijk.

Een deel van de migranten — vooral de asielzoekers die nog geen verblijfsvergunning hebben of wier asielaanvraag afgewezen is — wil een verborgen leven leiden, uit angst uitgewezen te worden. Ten aanzien van hen dient een preventieproject ook aan *outreaching and engagement* te doen. Zonder dat aspect wordt dit segment van de doelgroep niet bereikt.

¶ *Methodiek*

De eerste stappen ging als preventiemethode van start in 2000 en richt zich vooral op etnische ouders met een eerste kind op komst of pasgeboren. Kansarme autochtone ouders met jonge kinderen uit dezelfde risicowijken krijgen eveneens toegang.

Terwijl we voor de idee van preventieve ontwikkelingsbegeleiding schatplichtig zijn aan het werk van Fraiberg (1975, 1980), halen we onze inspiratie vooral bij Dolto's *Maisons Vertes*. Centraal in haar werk zijn de begrippen 'ruimte voor ontmoeting en spel', en, 'ontvangst en gesprek'. Dolto spreekt over 'l'espace jeu et rencontre' en 'lieu d'accueil et de parole' (zie Dolto, 2000). De ontmoetingsruimte beoogt een 'intermediaire ruimte' (Winnicott 1971) te creëren, een overgang tussen gezin enerzijds en kinderopvang, crèche of school anderzijds.

Voor geïmmigreerde families heeft het 'ontvangen worden' meerdere betekenissen. Het betekent een plaats krijgen en een rustpunt of houvast vinden in de gastmaatschappij. Het betekent aarden in een nieuwe groep van ouders, in een gespreksruimte die progressief geïnvesteerd wordt ('investissement psychique'), en het betekent gebruikmaken van een nieuw kader op weg naar veerkracht en sociale cohesie en naar betere participatie in opvoeding en maatschappij. Bij de geboorte van een nieuwe generatie biedt de ontmoetings-

ruimte de kans om de relaties binnen het gezin, alsook die tussen gezin en bredere samenleving te bevorderen.

DE PIJLERS VAN DE METHODE De *ontmoetingsruimte* is een goed bereikbare, laagdrempelige ruimte voor ouders en kinderen. Het psychoanalytische kader — een wekelijks vast moment in dezelfde locatie met hoofdzakelijk dezelfde groep van acht à tien ouders — biedt vastheid en werkt als een draagvlak voor jonge kansarme allochtone ouders die daarbuiten vaak onmacht en gemis aan controle en perspectief ervaren.

De ontmoetingsruimte is verdeeld in drie compartimenten. Er is een ouderhoek met tafels, banken en stoelen om op verhaal te komen. In deze ouderhoek bevindt zich bovendien een tafel om kinderen te verzorgen, een kleine keuken en een plaats om zich af te zonderen en te lezen of discreet borstvoeding te geven. Er is een kinderhoek met speelgoed. Ten slotte is er een derde ruimte, met een warm tapijt om op te zitten, wat de interactie tussen ouder en kind faciliteert. Vanzelfsprekend beperken de ontmoetingen zich niet tot dit tussengebied; kinderen nemen geregeld speelgoed mee uit hun hoek en komen ermee naar de ouderhoek, ouders gaan in de kinderhoek meespelen, tekenen of conflicten oplossen. De ontmoetingsruimte wordt na elke sessie zorgvuldig opgeruimd zodat het voor de betrokkenen voorspelbaar is hoe deze er de volgende week uit zal zien.

Ouders en kinderen hebben tijdens de sessie toegang tot een persoonlijke lade in een kast waar ze tekeningen, kleiwerkjes of andere zelfgemaakte dingen en informatie kunnen opbergen. Na drie jaar kan aan de hand van het opgeborgen materiaal een verhaal worden geconstrueerd over de eerste (ontwikkelings)stappen van het kind. Zo worden evoluties in kindertekeningen, bijvoorbeeld, met bijzondere interesse becommentarieerd.

Inhoudelijk is er geen vooraf vastgelegd trainingsprogramma. De psychoanalytische inspiratie blijkt uit het feit dat de thema's — binnen het brede opzet van 'kind en gezin', 'opvoeding en ontwikkeling' — in de groep opborrelen. Werken met ouders en baby's samen is 'a bit like having God on your side' (Fraiberg 1980). Zo brengt een kind dat iets niet wil eten, een thema binnen: er wordt gesproken over hoe 'eten' in het gezin verloopt, over wat het voor de moeders betekent wanneer gezinsleden door omstandigheden niet samen eten, over het gemis aan structuur van de maaltijden in hun gezinnen, over mogelijke vroege eetstoornissen, et cetera. Rondom zulke moeilijkheden ondersteunen de ouders elkaar, bespreken mogelijke alternatieven en reiken elkaar oplossingen aan. Als het gesprek stukt, brengen de begeleiders nieuwe impulsen aan en kan de groep zelf weer verder.

Dat de *kinderen in de groep* aanwezig zijn, maakt dat zowel positieve als problematische aspecten van het ouderschap sneller aan de oppervlakte komen. Gelijktijdig met deze mise-en-scène worden aspecten uit de persoonlijke, de familie- of de migratiegeschiedenis in herinnering gebracht en ver-

teld, door de groep mee gedragen en in samenspraak met de ontwikkelingsbegeleiders doorgewerkt. Aldus is ›herhalen, herinneren en doorwerken‹ ook in het perspectief van een migratiegeschiedenis een krachtig proces dat ouders op weg zet naar nieuwe perspectieven.

DE PROCESASPECTEN VAN DE METHODE *Moeders* ervaren het psychoanalytisch luisteren naar hun verhalen als stimulerend. Het doet hen zoeken naar eigen oplossingen voor moeilijkheden en conflicten.

..... Zo vraagt Nermin na enkele sessies waarom we niet duidelijker zeggen wat de oplossing is voor haar probleem. Enkele andere moeders zeggen dat het zo niet werkt en dat we waarschijnlijk vooral willen dat ze zelf op zoek gaan. Nermin geeft aan dat ze dat al wel duidelijk ondervonden heeft. Na de eerste ontmoetingen heeft ze gedacht dat het geen oplossing biedt om haar oudste dochter terug naar Turkije te sturen. Ze maakt zich ook druk over de reacties in haar omgeving: er zijn wel wat nicht-neef-huwelijken onder Turkse migranten, waarom zou zij dat dan niet mogen? Ze voelt zich nu wel oud genoeg om ditmaal zelf te beslissen over haar levenspartner.

In deze mededelingen liggen veel mogelijkheden vevat die geëxploreerd kunnen worden: het zoeken van een constructieve oplossing voor de problemen met de oudste dochter, de vermelding van een Turks huwelijkssysteem en de verwijzing naar het conflict tussen huwelijksarrangement versus autonome partnerkeuze. Nadat enkele moeders variaties op het thema ›opvoeding en partnerschap‹ ingebracht hebben, besluiten we aan te geven dat in de migratie, rondom partner- en ouderschap, vele stemmen of modellen meespelen: modellen uit de cultuur van herkomst, uit de migratie, uit de westerse cultuur. Ze zijn soms verzoenbaar, soms in conflict. Daarmee moet men zijn weg zoeken. Zulke aan de groep gerichte interpretaties brengen meestal verdere verdieping tot stand. Bij Nermin bood het bijvoorbeeld toegang tot haar gehechtheidsgeschiedenis en het verband ervan met de migratie van haar ouders, een fragment van de begeleiding dat we hierboven al beschreven.

In de *speel- en ontmoetingsruimte* vindt ondertussen ook een belangrijk deel van de eerste socialisering van de kinderen plaats. Ze komen tot hun eerste pro-sociale gedrag door rekening te houden met structuur en regels. Er zijn eerste momenten van inleving en aandacht voor de leeftijdgenoten, er wordt iets zichtbaar van vroege gewetensvorming.

Migrantenkinderen hebben in de eerste drie levensjaren minder ontwikkelingsbevorderende ervaringen buiten het gezin dan autochtone kinderen (Lanfranchi 2004). Dit, tezamen met een weinig stimulerende gezinsomgeving en een geringere aanwezigheid in de kleuterschool, draagt bij tot vroege taalachterstand en beperkte voorbereiding op de cognitieve leerprocessen in

de basisschool (Kagitçibasi e.a. 2001; Lanfranchi 2004; Meurs & Jullian 2004). Het aanbieden van stimulerend speelgoed en educatief materiaal, alsook het bevorderen van de sociaal-emotionele dynamiek tussen ouder en kind in de groep, beoogt leerprocessen en algemene ontwikkeling te ondersteunen.

¶ *Cultuursensitieve ontwikkelingsbegeleiding*

Benoît (1996) stelt dat de hulpverlener een centrale rol vervult tijdens de zoektocht van de migrant naar een leefbare of vruchtbare overbrugging van culturele leefwerelden. Om jonge migrantenouders in deze zoektocht te begeleiden hebben we de psychoanalytisch geïnspireerde preventie opgevat als een potentiële ruimte om culturen tot een dragend kader te verweven. We onderscheiden een aantal manieren van cultuursensitief werk: de aandacht voor de materiële inrichting van de ontmoetingsruimte, de explicietie van 'anders-culturele' manieren van opvoeden en ontwikkelingsbevordering, het multiculturele team, het werken met de psychodynamiek van de migratie, de erkenning van de plaats van religie in hun opvoedingssysteem, de aandacht voor de typische invloed van de kansarmoede.

Naast de meubels van westerse makelij hebben we geleidelijk ook een ander type meubels neergezet, soms door moeders zelf meegebracht. De opstelling van objecten, de vloer- en wandbekleding, de tapijtjes, de bankjes, het servies, de lees- en kinderboekjes en het speelgoed uit niet-westerse culturen brengen een andere sfeer binnen. Ook de keuze van eet- en drinkwaren draagt hiertoe bij.

De ruimte is in de loop der jaren zo ingericht dat er niet alleen plaats is om te praten — een typisch westers therapeutisch idee — maar dat een gesprek ook kan plaatsvinden tijdens het koken, het eten of het huishoudelijke werk zoals weven, handwerken, kleren herstellen, of tijdens het uitwisselen van informatie rond taalcursussen, kinderateliers, scholen, et cetera. Sommige moeders praten makkelijker wanneer er in de groep iets gedaan of gekookt wordt. Op velerlei manieren gaan 'guidance in child care and nutrition' (Fraiberg 1980) samen.

Dit betreft de aandacht voor het cultuureigen repertoire aan preventieve en therapeutische methoden bij ziekte en ontwikkelingsmoeilijkheden. Wij nodigden moeders herhaaldelijk uit om hun ouders te vragen wat zij vroeger deden in geval van ziekte van het kind of postpartumproblemen van de moeder. Pas toen moeders begrepen dat wij deze aspecten uit hun cultuur van herkomst waardeerden, vertelden sommigen dat zij ook wel eens raad vragen bij de *hodja*, *fqih* of *marabout*, hulpverleners of raadgevers uit de allochtone gemeenschap of uit het herkomstland. Moeders vertellen ook over ziekteverklaringen zoals het in mediterrane culturen verspreide geloof in 'het boze oog', een ziekteverklaring met zowel christelijke als islamitische varianten. Een moeder weet dan precies wat ze moet doen: Koranverzen reciteren,

beschermende objecten in het kinderbedje leggen en dergelijke. De culturele worteling bevordert de gemoedsrust, de sensitiviteit en de emotionele beschikbaarheid op crisismomenten (Meurs & Gailly 1998; Spicer 2002).

In het Turks bestaat er een term voor het delen van smart, bekommernis en vreugde over opvoeding: <dertlesmek>. In veel mediterrane culturen komen moeders overdag samen om over opvoeding te praten. Bij de thee en tijdens het weven, verstelwerk of koken, worden vaak ook relationele en gezinskwesties besproken. Een westers preventieproject heeft er alle voordeel bij om zich in dat perspectief te plaatsen.

Dergelijke ontmoetingen vinden in de cultuur van herkomst plaats bij een wat oudere vrouw — <de grote tante> genoemd in de Turkse gemeenschap — die zich het lot van jongere moeders aantrekt. Deze vrouw is een sleutelfiguur in de migrantengemeenschap, waarlangs een project als *De eerste stappen* toegang krijgt tot een ruim segment van de doelgroep.

Ook het multiculturele team, dat zowel uit mannelijke als vrouwelijke begeleiders bestaat, is een aspect van culturele sensitiviteit. Begeleiders worden gekozen in functie van de meest dominante etnische groepen in de wijk. Het spreken van diverse talen en de aanwezigheid van een mannelijke preventiewerker tussen de vrouwelijke begeleiders, biedt voordelen. Het maakt bijvoorbeeld gelijktijdige identificatie met vader- en moederrollen mogelijk. Het biedt ook een aanvulling voor het moederschapsperspectief door de aandacht voor partnerschap, partnerkeuze, seksualiteit, man-vrouwrelatie.

Migreren is een proces dat meestal voorbereid wordt en een lange nasleep kent over generaties heen. Westerse hulpverleners denken over migratie vaak in termen van <gezinshereniging>, maar de migratie is juist gekenmerkt door een veelheid aan breuklijnen en conflicten. Deze problematische aspecten blijven soms lange tijd onopgemerkt, tot ze bij de geboorte van een nieuwe generatie onverwacht fel aan de oppervlakte komen en de band met de nieuwe generatie dreigen te (ver)tekenen. In de groep kunnen ouders varianten op deze onzekerheden, conflicten en breuklijnen verwoorden, de lotgevallen van de migratie bij elkaar herkennen en helpen dragen. Verlangen naar verwevenheid met de herkomst en naar wortelen in nieuwe aarde kenschetst vaak de gemeenschappelijke dynamiek bij de betrokken ouders (Meurs & Gailly 1998; Meurs & Cluckers 1999).

..... Zo zien we dat Nermin na een periode van terugblikken op de eigen geschiedenis toe is aan nieuwe stappen. Ze is er niet langer zeker van of ze met de nieuwe partner verder wil. Een neef-nichthuwendijk verdiedigen kwam haar voordien goed uit; het is immers een bestaande culturele praktijk onder Turkse migranten. Het hielp haar om de kritiek op haar echtscheiding de mond te snoeren maar ze vreest nu dat ze door haar nieuwe engagement haar moeizaam bevochten autonomie te vlug weer kwijt zal raken. Ze wil eerst genieten van de nieuwe band met haar doch-

ters, hoe moeilijk het met de oudste soms ook blijft. En ze wil van haar Belgische collega's op het werk ook andere manieren leren kennen van omgang tussen mannen en vrouwen. 'Later' kan nu ook meer als een project voor de toekomst gezien worden, eerder dan onmiddellijk een invulling te moeten krijgen. Het verleden krijgt een betere plaats, vernieuwing en transformatie worden denkbaar. De band met de vorige generaties wordt op een andere manier aangegaan en gebruikt om van te leren. De relatie met de volgende generatie wordt er minder door vertekend.

Bij een volgend probleem is het niet ongewoon dat moeders als Nermin spontaan zelf op zoek gaan naar herdefiniëring van de moeilijkheden en naar verbanden met vroeger. Waar het proces stopt, werkt de weg die ze de anderen in de groep zien afleggen als een stimulans of kan de begeleider met een duiding het proces weer op gang brengen.

De meeste Turkse en Marokkaanse migranten zijn islamitisch. Zelfs als ze niet langer praktiserend zijn vormt de islam nog steeds een belangrijk referentiekader voor de opvoeding. Ook bij het maken van toekomstplannen speelt religie een belangrijke rol, evenals bij het denken over emancipatie van vrouwen en moeders. Religie is hier een draagvlak waarvan we de inhoud neutraal benaderen maar de affectief-relatieve dynamiek en de sociaal ondersteunende functie met interesse en welwillende neutraliteit bekijken. Tegelijk nodigen we uit om de religieuze invloed te expliciteren opdat bepaalde extremere islamitische interpretaties over de positie van de vrouw en de wijze waarop ze haar moederschap dient in te vullen, niet als vanzelfsprekend beschouwd worden. Ze worden ter sprake gebracht vanuit het perspectief van andere groepsleden of vanuit de dialoog met westerse opvattingen.

Om onmacht en gemis aan controle over hun leven te remediëren, dienen de begeleiders met de ouders actief stappen te zetten. Een preventieproject stelt idealiter kinderboeken, literatuur over opvoeding, informatie over de wijk en de bredere maatschappij alsook ontwikkelingsfasen specifiek speelgoed ter beschikking. De geboden *containment* is bij deze risicogroep actiever en meer geëngageerd, niet om keuzes in hun plaats te maken maar wel om een tastbaar draagvlak te vormen in een wijk van breuklijnen. Taallessen en logopedie voor ouders en kinderen kunnen een aanvulling zijn, alsook projecten over gezonde voeding en dieetleer. Taalbeheersing en gezonde voeding zijn immers probleemgebieden bij kansarme migranten.

¶ *Besluit*

Een psychoanalytisch referentiekader biedt belangrijke mogelijkheden om, bij hulp of preventie aan kansarme (allochtone) ouders, niet alleen te werken vanuit het perspectief van een door de maatschappij geïnduceerde discriminatie. Het wijst complementair op de innerlijke verscheurdheid en de conflicten

of ambivalenties die bij ouders van deze doelgroep leven met betrekking tot toenadering tot de bredere maatschappij. In *De eerste stappen* wordt gewerkt aan intrapsychische factoren die andere toekomstperspectieven belemmeren, zoals de loyaliteit van kansarme ouders aan hun sinds generaties in armoede levende voorouders, of de stellige overtuiging dat men in de maatschappij toch geen rekening zal houden met een migrant en het dus niet de moeite loont om stappen te ondernemen et cetera.

De speel- en ontmoetingsruimte bevordert de inbreng en de enscenering van deze vragen. De cirkel die hierbij telkens weer doorlopen wordt, kent de volgende fasen: inbreng van een actueel probleem, verruiming van de probleemstelling (analyse van de initiële vraag), verdieping door verwijzing naar de levens- en migratiegeschiedenis en de culturele oorsprong, hernieuwde blik op de toekomst en beter besef van de transformatie die de uitgangsvraag ondergaan heeft.

Een psychoanalytisch aanbod aan deze doelgroep heeft als voordeel dat de betrokkenen in een tijdspanne van drie jaar kunnen ervaren dat opvoeding, ouderschap, partnerschap en gezinsvorming complexe zaken zijn. Allochtone jonge moeders en vaders zijn vaak erg op zoek maar vinden geen ruimte of klankbord voor hun vragen. Dit vacuüm is de laatste vijf jaren in snel tempo opgevuld door extreme geloofsopvattingen binnen de islam, die in bepaalde moskeeën een kant-en-klaar wereldbeeld biedt over goed en kwaad, rein en onrein, et cetera. Helaas houdt dit vaak ook een terugtrekking in een parallelle migrantengemeenschap in, eerder dan dat het uitzicht biedt op integratie en toekomst in de bredere maatschappij. Met een preventieprogramma als *De eerste stappen* willen we andere stemmen in jonge allochtone ouders aanspreken, hun verlangen naar transformatie niet bedolven laten raken onder het conservatieve discours dat vanuit bepaalde segmenten van de migrantengemeenschap vooral de perspectieven van vrouwen en moeders beperkt. Allochtone jonge ouders willen vaak hun religieuze achtergrond doorgeven op een constructieve manier, een manier waarbij dialoog, erkenning van de mogelijke conflictstof en het respectvolle mentaliseren en aanvaarden van het anders-zijn op de voorgrond staan. Dat de ouders die in 2000 in het project stapten momenteel in hun wijk én naar het beleid de grote pleitbezorgers zijn voor 'hun' project, is een effect van deze vorm van toegepaste psychoanalyse waarvan we de politieke, democratische betekenis niet mogen onderschatten. Het project bracht veerkracht voor de kinderonwikkeling en het ouderschap in de betrokken gezinnen, maar ook weerstand en verzet tegen segregatie en tegen conservatieve of zeer traditionele tendensen in de migrantengemeenschap zelf. Bovendien zijn er de belangrijke effecten van dit psychoanalytisch geïnspireerde programma op de vroege kinderonwikkeling, op het beginnende schoolse leerproces en op de kwaliteit van de moeder-kindrelatie, evenals hoopvolle gegevens over de tewerkstellingsgraad van de participerende moeders (zie Meurs & Jullian 2004).

SUMMARY

The First Steps — A psychoanalytically informed prevention project for immigrant parents with infants

The First Steps is a psychoanalytically inspired culture-sensitive prevention programme for immigrant families with infants from zero to three. By adapting the principles and the method of this preventive developmental guidance programme to the non-western cultural backgrounds of the participants, as well as by focusing on the migration history and the familial/attachment vicissitudes, a process of working through is set up. Specific questions and concerns as well as conflicts and problems with child care, education and partnership are clarified in the perspective of these personal, familial and cultural histories, with the aim of redefining or translating the actual parent-child experience into an integrated and future-oriented perspective. This method opens up new and more constructive vistas for parent-infant dyads that are at risk as a result of culture change or shock, minority and low socio-economical status, or poverty.

Key words: applied psychoanalysis, cultural sensitivity, developmental guidance, migration, poverty, prevention

Literatuur

- AKHTAR, S. (1999). *Immigration and identity. Turmoil, treatment and transformation*. New York: Basic Books.
- BENOÎST, J. (red.) (1996). *Soigner au pluriel — Essais sur le pluralisme médical*. Parijs: Khartala.
- DOLTO, F. (2000). *Kinderen aan het woord — Psychoanalyse, kind en psychose*. Redactie en vertaling: T. Traversier & J. Corveleyn. Nijmegen: SUN.
- EMDE, R.N. & SPICER, P. (2000). Experience in the midst of variation — New horizons for development and psychopathology. *Development and psychopathology*, 12, 313-331.
- FRAIBERG, S., ADELSON, E., & SHAPIRO, V. (1975). Ghosts in the nursery — A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy in Child Psychiatry*, 14, 397-421.
- FRAIBERG, S. (1980). *Clinical studies in infant mental health — The first year of life*. Londen: Tavistock.
- GARZA-GUERRERO, C. (1974). Culture shock: its mourning and the vicissitudes of cultural identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22, 408-429.
- GRINBERG, L. & GRINBERG, R. (1989). *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. New Haven: Yale University Press.
- KAGITÇIBASI, C., SUNAR, J. & BEKMAN, T. (2001). Long-term effects of early intervention — Turkish low-income mothers and children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22, 333-361.
- KAREEM, J. & LITTLEWOOD, R. (red.) (1992). *Intercultural therapy — Themes, interpretations and practices*. Oxford: Blackwell.
- LANFRANCHI, A. (2004). Stagnatie en transformatie in migrantengezinnen — Invloed van ouderlijke interculturele strategie op het schoolse leerproces van de kinderen. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 34, 159-167.
- MEURS, P. & CLUCKERS, G. (1999). *Das Verlangen nach einer Verflochtenheit*

- mit der Herkunftskultur bei Migrantenfamilien in einer psychodynamischen Psychotherapie. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 48, 27-36.
- MEURS, P. & GAILLY, A. (1998). *Wortelen in andere aarde — Migrantengezinnen en hulpverleners ontmoeten cultuurverschil*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- MEURS, P. & JULLIAN, G. (2004). Ontwikkelingsgerichte opvoedingsondersteuning bij kansarme, allochtone gezinnen. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 34, 168-181.
- MORO, M.-R., NATHAN, T., & LEOVICI, S. (1989). Le bébé migrateur. Spécificité et psychopathologie des interactions précoces en situation migratoire. In S. Lebovici & F. Weil-Halpern (red.), *Psychopathologie du bébé* (p. 683-722). Parijs: Presses Universitaires de France.
- SPICER, P. (2002). Méthodes ethnographiques, psychanalyse et interventions précoces. *Devenir*, 14, 389-411.
- STERN, D. (1995). *The Motherhood Constellation — A unified view from parent-infant psychotherapies*. New York: Basic Books.
- WINNICOTT, D.W. (1956). Primary maternal preoccupation. In: D.W. Winnicott (red.) (1958), *Collected Papers: Through paediatrics to psycho-analysis* (p. 300-305). Londen: Tavistock.
- WINNICOTT, D.W. (1971). *Playing and reality*. New York: Basic Books.